

Pierre Broué

Anmärkningar om bolsjevikpartiets historia

Artikeln publicerades ursprungligen under titeln "Autour du Parti Centralisé: Remarques sur l'histoire du parti bolchevik" i Edgar Morin (dir.), *Arguments Editions de Minuit*, Paris 1962

För de militanter som ställer sig frågor om arbetarrörelsens problem i det förgångna och i nuet, och i synnerhet för de som vill finna svar på den fortfarande olösta frågan om partiernas plats och roll, är ett studium av bolsjevikpartiets historia av största vikt. Det är ingen lätt uppgift. Det är ytterst frestande att på ett fatalistiskt sätt acceptera fullbordat faktum, att förväxla förklaring med rättfärdiggörande, och ersätta det verkliga livet med formler och dela upp historien i mekaniskt förenade orsaker och konsekvenser. En nödvändig förutsättning för att det ska bli meningsfullt att ta itu med uppgiften, är därför att man väljer den mest fruktbara hypotesen, den som inte utesluter någon möjlighet, att man vägrar acceptera en slutsats som skulle göra studien meningslös, nämligen uppfattningen att det stalinistiska partiet helt och hållet var "inbyggt" i den lilla gruppen professionella revolutionärer på Lenins tid, att man förkastar antagandet att historien inte skulle ha kunnat följa någon annan kurs än den som den faktiskt tog och att den enbart kröner segrarna. Även om man samvetsgrant tar med alla framlagda fakta och idéer, skulle man med en sådan historiesyn tvingas klassificera dem i enlighet med idealistiska kriterier och en tro på ändamålsorsaker och, liksom den seriöse amerikanske historikern Robert V. Daniels¹, noga skilja mellan den "verkliga" Lenin och det "falska skenet" i hans uttalanden eller handlingar. Syftet med denna artikel är att visa på möjliga inriktningar för studier, att peka på vissa belysande perspektiv och slutligen ställa frågor som den samtida arbetarrörelsen fortfarande enligt vår åsikt står inför.

*

Det speciella, en del skulle säga storheten, med bolsjevikpartiet är att det är det enda arbetarparti som inte bara föresatt sig att gripa makten utan även lyckats med det, och detta utan att överge några av sina grundprinciper, samtidigt som det inte avstod från att anpassa sina metoder efter omständigheterna. Det faktum att resultatet till slut blev ett samhälle som var mycket annorlunda än det man hade strävat efter att skapa döljer ofta detta faktum, som icke desto mindre är grundläggande. Man måste medge att det här finns en motsättning som de historiker som skriver om bolsjevikpartiet inte bör förtiga. Men vi måste samtidigt medge att kommentatorer och historiker har tenderat att ägna sig åt den andra aspekten, och varit mer benägna att studera skillnaden mellan mål och resultat än det faktum att det första målet uppnåddes. Icke desto mindre saknas ett viktigt verktyg: Det är inte möjligt att göra någon jämförelse beträffande det maktbärande partiets "degeneration", samtidigt som det inte saknas exempel på arbetarpartier som under samma tid övergivit sina mål innan de ens kommit i närheten att gripa makten.

En uppfattning om bygget av ett arbetarparti

Helt riktigt hänvisar de flesta historiker till Lenins arbete *Vad bör göras?* för att finna den partiuppfattning som låg till grund för det första arbetarparti som segrade i en revolution. *Iskras*² roll och organisation, och Lenins insatser i *Iskra*-teamet, är emellertid inte mindre

¹ Författare till många böcker om Ryssland och kommunismen.

² *Iskra* (Gnistan) grundades 1900 av Lenin som det Ryska socialdemokratiska arbetarpartiets tidning. Den trycktes i Västeuropa och smugglades in i Ryssland. Övertogs av mensjevikerna efter 1903.

betydelsefulla. Det rörde sig om ett nytt koncept, anpassat till dåtidens Ryssland, för att bygga ett arbetarparti som enligt Lenins uppfattning var den ryska motsvarigheten till den tyska socialdemokratien. Det finns inte en enda rad i *Vad bör göras?* som motsäger denna tolkning, och den bekräftas vid studiet av många efterföljande texter. 1907, i förordet till en ny upplaga av sitt arbete, förebrådde Lenin således kritikerna av *Vad bör göras?* för att behandla ”pamfletten skiljd från dess samband med den konkreta historiska situationen, i en definitiv och nu för länge sedan svunnen period i partiets utveckling”. Han fastslog bland annat att ”under de historiska villkor som rådde i Ryssland 1900-05 kunde ingen annan organisation än Iskra ha skapat det Socialdemokratiska arbetarpartiet som vi nu har... *Vad bör göras?* är ett sammandrag av *Iskras* taktik och *Iskras* organisatoriska politik 1901 och 1902. Just ett ’sammandrag’, varken mer eller mindre.”³

En liknande inriktning antyds vid en studie av Lenins inställning till den internationella socialdemokratins problem, förutsatt att vi är beredda att acceptera hans ord och inte tillskriver honom baktankar som ligger utanför politikens sfär. Före kriget 1914 hävdade han vid flera tillfällen att den bolsjevikiska strömningen var en rent rysk strömning, att den inte strävade efter att vara en självständig strömning, utan helt enkelt var den socialdemokratiska arbetarströmning som de speciella ryska förhållandena krävde. ”När och var”, skrev han i *Socialdemokratins två taktiska linjer...*, ”har jag kallat ’Bebels och Kautskys revolutionarism’ för opportunist? När och var har jag gjort anspråk på att ha skapat något slags särskild riktning inom den internationella socialdemokratien, som *inte vore identisk* med Bebels och Kautskys riktning? När och var har det framträtt meningsskiljaktigheter mellan mig å ena sidan och Bebel och Kautsky å den andra?”⁴ Det var först efter det att den tyska socialdemokratien hade kapitulerat [vid 1:a världskrigets utbrott] som han reviderade sin uppfattning om Bebel-Kautsky-strömningen och medgav att Rosa Luxemburg hade haft rätt gentemot honom på denna punkt. Vi erinrar om att han trodde att det nummer av *Vorwärts* som publicerade den socialdemokratiska *Reichstag*-fraktionens⁵ patriotiska uttalande var en förfalskning gjord av den tyska generalstaben. Samma uppfattning visas tydligt 1920, när han på tal om Rosa Luxemburg, som ingen vid denna tidpunkt eller någonsin kunde ha identifierat med bolsjevismen, insisterade på att hon hade varit en ”framstående representant... för det revolutionära proletariatet och den oförfalskade marxismen”.⁶

En uppfattning om arbetarpartiet

I april 1917 var Lenin den ende delegat vid bolsjevikkongressen som röstade för hans förslag att stryka ”socialdemokratisk” från partiets officiella namn. Det bör räcka för att påvisa det faktum att han inte ryggade tillbaka för att bli isolerad i sin egen organisation, och om han inte hade framlagt detta förslag tidigare, så berodde det på att han innan dess inte ansett det vara nödvändigt. Faktum är att man med begreppet ”bolsjevikpartiet” i allmänhet brukar avse tre olika organisationer:

1. Rysslands Socialdemokratiska Arbetarparti mellan 1903 och 1911, där flera fraktioner kämpade om ledningen;
2. Bolsjevikfraktionen i samma parti;
3. Rysslands Socialdemokratiska Arbetarparti (bolsjevikerna) som slutligen bildades 1912, och som skulle få betydande förstärkningar, bland annat från *Mezjrajontsij*⁷ i Petrograd, inklusive Trotskij, innan det blev till det bolsjevikparti som segrade i oktober 1917;

³ V I Lenin, *Förord till samlingsverket "Tolv år"* (1907).

⁴ V I Lenin: *Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen*, avsnitt 8, fotnot.

⁵ *Reichstag* = den parlamentsbyggnad i Berlin där socialdemokraterna röstade för krigskrediterna i augusti 1914.

⁶ V I Lenin, *Till historien om frågan om diktaturen* (1920).

⁷ Interdistriktsorganisationen.

Även om vi gör Lenin ansvarig för partisplittringen 1903, pga hans beslutsamhet att tillämpa sin linje i en organisation där hans motståndare ifrågasatte de omständigheter som hade placerat honom i "majoritets"(bolsjevik)-fraktionen, är det omöjligt att hävda att det var hans överlagda uppsåt. I själva verket verkar det som han inte ens hade väntat sig en sådan utgång, att han inte hade förutsett faran. Det utövade en smärtsam inverkan på honom, och chocken och besvikelsen ledde till ett nervöst sammanbrott och en icke-karaktäristisk demoralisering. Trots att Lenin och hans fraktion organiserade London-kongressen 1905 på en uteslutande bolsjevikisk grundval, och trots att han försökte stärka sin fraktion genom att använda partiets namn, var han icke desto mindre en av författarna till en resolution som hölls hemlig vid den aktuella tidpunkten och som förpliktigade centralkommittén att arbeta för en återförening med mensjevikerna. Vi har inte heller rätt att påstå, som alltför många historiker har gjort, att Lenin ansåg att återföreningen 1906 "påtvungades" honom. Hans krav på att ledande organ skulle väljas på basis av politiska plattformar visar att han ville bygga en allvarligt syftande och bestående förenad organisation, där hans fraktion skulle ha möjlighet att vinna stöd. Därtill ansåg han nu att det socialdemokratiska arbetarpartiet var ett parti där revolutionärerna och opportunisterna borde existera sida vid sida. Den 7 december 1906 hävdade han: "Ända fram till den sociala revolutionen kommer det oundvikligen alltid att finnas en opportunistisk och en revolutionär flygel inom socialdemokratin."⁸ Av sammanhanget framgår att han föreställde sig att den "opportunistiska" flygeln skulle försvinna som ett resultat av den segerrika revolutionen, genom övertalning, inte genom uteslutning eller splittring. Vi har heller inte rätt att som ren list betrakta de 26 bolsjevikdelegaternas uttalande vid Stockholm-kongressen, där de förklarade att de både var emot varje splittring och beslutna att fortsätta sina ansträngningar att övertyga hela partiet och vinna över det till sina ståndpunkter. Organiseringen av bolsjevikerna som en fraktion, och inrättandet (troligen vid tidpunkten för återföreningen) av ett hemligt bolsjevikiskt centrum i det socialdemokratiska arbetarpartiet, står på intet sätt i strid med detta uttalande. I bolsjevikernas ögon – och i historikernas ögon, det måste medges – var denna organisationsform det effektivaste sättet att vinna över majoriteten av militanterna. Lenin förde samma linje innan 1912, då han försonades med Plechanov och i det socialdemokratiska partiet bildade ett "block" med "pro-parti-mensjevikerna" mot "likvidatorerna". Det som här stod på spel var att bevara en hemlig apparat som bolsjevikerna ansåg vara nödvändig och som likvidatorerna ville göra sig av med. Det var på denna grundval som Rysslands Socialdemokratiska Arbetareparti (bolsjevikerna) inrättades, med en "revolutionär" flygel och en mensjevikisk "opportunistisk" flygel ...

Underjordisk apparat och byråkrater

Trots alla hagiografier [helgonförklarande biografier *ö anm*] och systematiskt fientliga tolkningar, är det relativt enkelt att rekonstruera bolsjevikernas historia. Samma sak gäller emigrantgruppernas liv och konflikter. Det blir svårare när vi har att göra med det grundläggande verktyget, det ryska partiet, och dess struktur och funktion. Vi kan t o m begrunda i vad mån en rekonstruktion någonsin kommer att bli möjlig efter årtionden av stalinistisk dominans. De memoarer som bolsjevikerna publicerade under åren efter revolutionen, och den del av ochrana-arkiven⁹ som rör frågan är magra källor, vilka endast gör det möjligt för oss att skissa en översikt. Ändå är det på fakta om denna period som de som företräder en fatalistisk uppfattning huvudsakligen grundar sig på. *Iskras* emissarier – tio till att börja med, högst trettio år 1903, kanske ett hundratal bolsjevik under den kommande perioden – bildade en hemlig "apparat", vars verksamhetsområde utgjordes av arbetarrörelsen, och som valde ut militanter, ryckte bort dem från deras ursprungliga arbetsmiljö och förvandlade dem till "professionella revolutionärer". Var inte den bolsjevikiska professionella revolutionären före 1917 en direkt

⁸ Lenin: *The Crisis of Menshevism* (dec 1906) [<http://marxists.org/archive/lenin/works/1906/crimensh/iv.htm>]

⁹ Den tsaristiska hemliga polisen.

förfader till den efterrevolutionära bolsjevikledaren eller byråkraten? Var inte *Komitetjiki* (kommittémän) en grogrund för ”apparatjiks”. Seriösa forskare som Merle Fainsod¹⁰ tror det: var inte 60% av de regionala sekreterarna före 1930 ”gamla bolsjeviker” från tiden som präglades av underjordisk verksamhet? Var inte Stalin prototypen för dessa ”professionella revolutionärer” som blev byråkrater? Trots att det kan verka så, finns långt ifrån något direkt samband mellan det underjordiska partiets och det maktbärande partiets apparat, vilket inte är detsamma som att säga att det inte finns något samband alls. Vid London-kongressen 1905 inledde Lenin kampen för att rekrytera arbetare som inte var – och inte kunde vara – ”professionella revolutionärer”, utan helt enkelt revolutionära arbetarmilitanter. Detta var ett bevis på en konflikt med kommittémännen. Krupskaja har i sina memoarer beskrivit denna kamp mellan Lenin och Rykov, talesman för de underjordiska aktivisterna¹¹:

En ”kommittémän” var vanligen en ganska självsäker man... ”Kommittémannen” erkände som regel ingen demokrati inom partiet... De ville heller inte veta av några nymodigheter. De varken ville eller kunde anpassa sig till de snabbt förändrade förhållandena”¹²

Enligt henne kunde Lenin knappt sitta still när han var tvungen att ”lyssna på när de sade att det inte fanns några arbetare som passade som kommittémedlemmar”.¹³

Lenin föreslog att det skulle vara obligatoriskt att en majoritet i utskotten skulle utgöras av arbetare. Apparaten gick i svaromål och Lenins förslag besegrades på kongressen. Trots det blev inte apparaten segerrik: från 1905 och fram till Stolypin-reaktionen¹⁴ 1907, förändrades partiets rutiner när dess portar öppnades. Hädanefter valdes ledarna av partiets basmedlemmar, den byråkratiska andan var på reträtt och nya individer började etablera sig, talare, agitatorer och handlingens män som inte var kommittémän. Men den sekteristiska andan höll bolsjevikerna på avstånd från de första sovjeterna, vilka många verkade uppfatta som rivaliserande organisationer. Åratal innan Lenin och bolsjevikerna, förmådde den isolerade Trotskij att uppfatta vad sovjeterna var, kommunen-staten, klassorganisationen för maktövertagandet. Den unge Bucharin förutsåg också, på många punkter, den analys som Lenin gjorde i *Staten och revolutionen*. Men är det inte viktigt att denna analys, som gjordes för att vägleda till handling 1917, endast gradvis utarbetades och att den aldrig riktigt drevs igenom, vare sig inifrån eller utifrån? Inne i det förenade partiet var det bolsjevikfraktionen som flera gånger krävde analyser, och teoretiska diskussioner som var helt främmande för den byråkratiska andan. Det var mensjevikerna som anklagade bolsjevikerna för att förvandla partiet till en diskussionscirkel eller en ”sociologiklubb”, liksom de också förkastade ”teser” till förmån för ”praktiska uppgifter” eller ”konkreta praktiska uppgifter” som varje byråkrat lever på. Bolsjevikpartiet var en kampparti, men också ett idéernas parti.

Bolsjevikpartiet och revolutionen

Det parti som grep makten i oktober 1917 var en fortsättning på det parti som grundades 1912 och den fraktion som funnits sedan 1903. Men det var också något helt annorlunda. På några månader hade det rekryterat många bland den yngre generationens arbetare, bönder och soldater. I januari 1917 räknade den hemliga organisationen högst 25 000 medlemmar vars anslutning och identifikation med bolsjevikerna var osäker. Vid aprilkonferensen hade partiet 80 000 medlemmar och vid tiden för sjätte kongressen i augusti 200 000: De gamla bolsjevi-

¹⁰ Merle Fainsod (1907-1972): skrev många böcker om Ryssland och kommunismen, främst *How Russia is Ruled* (1953).

¹¹ A I Rykov (1881-1938): gammal bolsjevik, spenderade många år i straffarbete, vice ordförande folk-kommissariernas råd under Lenin. Åtalad vid 3:e Moskvarättegången och avrättad.

¹² N Krupskaja, *Lenin*, (Moskva, 1976), s. 121-22.

¹³ *Lenin*, a.a., s. 123.

¹⁴ Pjotr Stolypin (1862-1911): Rysk premiärminister från 1906, organiserade förtrycket efter 1905 års revolution.

kerna och därmed också kommittémännen bildade en minoritet på knappt mer än en tiondel. Inte alla nya medlemmar gick med som individer. De inbegrep arbetargrupper som inte definerade sig själva i förhållande till de fraktioner och tvister som fanns före kriget. Mezjrajontsij, som knappast hade mer än 4 000 medlemmar i Petrograd, fick tre av sina medlemmar, inklusive Trotskij, invalda i centralkommittén. Bolsjevikerna välkomnade andra tendenser som gick med i deras organisation. Det är sant att de själva inte utgjorde ett monolitiskt block. Av femton ordinarie ledamöter i centralkommittén som kom direkt från bolsjevikernas organisation i strikt mening, hade minst sju varit öppet oense med Lenin i någon fråga. På denna punkt medger Robert V Daniels att ”det nya ledarskapet var allt annat än en samling disciplinerade ja-sägare”. Inte heller bildade bolsjevikpartiet ett nätverk jämnt utspritt över hela Ryssland. I april hade dess Petrograd-organisation 15 000 medlemmar, dvs 18% av hela partiet, och i augusti 40 000, eller 22%. Petrograd och Moskva stod för hälften av det totala medlemsantalet, medan resten fördelades över ett fåtal bastioner i övriga proletära centra, Donetzbäckenet, Östersjöflottan och Kronstadt. På andra håll utgjorde bolsjevikerna endast en minoritet, ibland en mycket liten sådan, inom arbetarklassen som i sin tur utgjorde en minoritet i samhället. Partiets masskaraktär i industriella centra, och det förtroende som de allra flesta medvetna arbetarna hade för partiet, förklarar förvisso den ultra-demokratiska atmosfären i partiets led under månaderna före och omedelbart efter maktövertagandet. Bolsjevikpartiet – det måste medges även om det motsäger den vanliga bilden – kände till och accepterade bristen på disciplin. Zinovjev och Kamenev röjde och tog avstånd från beslutet att inrikta sig på uppror: Centralkommittén uppmanade dem ... att inte göra det igen. Men de gjorde det igen och under några dagar ledde Kamenev ett bredare motstånd mot beslutet att bilda en rent bolsjevikisk regering. Folkkommisariater och centralkommittémedlemmar röstade på sovjetkongressen mot majoritetsståndpunkter, mot partiets ståndpunkter. Först efter denna försyndelse tog centralkommittén initiativ till att ersätta Kamenev med Sverdlov som ordförande i sovjetens exekutivkommitté. Lenins mest våldsamma attacker riktades mot ”desertörerna”, de som avgick. Det som gällde var inte att utesluta, utan att dra de odisciplinerade kamraterna tillbaka till partiet. Samma fenomen återkom vid tiden för debatten om fred och Brest-Litovskförhandlingarna 1918. Moskvas regionala byrå och dess tidning opponerade sig offentligt mot regeringens ståndpunkt, och Bucharin och hans grupp ”vänsterkommunister” publicerade en dagstidning som riktade kraftfulla angrepp mot partiledningen och sovjeterna. Centralkommittén garanterade dem fullständig yttrandefrihet inom partiet. Man förväntade sig, utan att vidta några sanktioner, att de oppositionella frivilligt skulle överge sitt initiativ utanför partiet, och försökte övertala dem.

Under denna revolutionära period utsattes bolsjevikernas politik dagligen för kritik och gillande från arbetare, soldater och bönder på massmöten, möten i fackföreningar och i sovjeter. Petrograd-arbetarna avbröt Trotskij, som höll tal till dem om nödvändigheten av att försvara sig mot Krasnov,¹⁵ och skrek att det var bättre att han själv åkte till fronten i stället för att predika för de redan frälsta. Han rättade sig efter detta utan att ta illa upp, och han berättade själv om episoden. Bättre än någon analys, visar vittnesmål från samtida hur och varför bolsjevikpartiet var ett parti där verklig demokrati rådde. John Reed, till exempel, har lämnat oss en oförglömlig redogörelse för ett massmöte i ett pansarbilregemente, där den bolsjevikiska ståndpunkten, som försvarades av Krylenko, segrade först efter en lång diskussion.¹⁶ I slutändan tog alla soldater ställning för eller emot, och en överväldigande majoritet stödde den stånd-

¹⁵ General P N Krasnov (1869-1947): frigavs av bolsjevikerna när han lovade att inte ta till vapen, organiserade donkosackuppror; satte sig senare i Hitlers tjänst för en planerad kosackstat, överlämnades 1945 till Sovjetunionen och hängdes.

¹⁶ Detta beskrivs i kapitlet ”Kommittén för fosterlandets och revolutionens räddning” i [Tio dagar som skakade världen](#).

punkt som intagits av den bolsjevikiska talaren. Mensjeviken Suchanov¹⁷ har också gett oss många berättelser av detta slag och avslutar: ”Massorna gav liv och kraft åt bolsjevikpartiet, de var helt i händerna på Lenins och Trotskijs parti”.¹⁸ Motsatsen är inte mindre sann. Zinovjev och Kamenev vädjade till partiet mot centralkommitténs beslut, men från arbetarorganisationer och arbetarmöten i hela landet kom protester som svepte bort deras opposition.

Apparatens födelse

Det är en slående kontrast mellan debatterna 1917 och de 1923, då stalinistiska metoder och det stalinistiska greppet om apparaten började göra sig gällande. De flesta historiker som är välvilligt inställda till bolsjevismen förklarar förändringen med de behov som inbördeskriget framtvängde och införandet av auktoritära metoder som var effektiva men odemokratiska. Detta är obestridligen riktigt, men hur direkt var förhållandet mellan inbördeskrigets metoder och partiregimen? Det är mycket mer diskutabelt. Under inbördeskrigets första år verkar partiet bokstavligen ha varit upplöst i sovjeterna. Det hade ingen apparat och hade knappt ens en egen ekonomi. Dess sekreterare, Sverdlov, var samtidigt ordförande i sovjeternas exekutivkommitté och föredrog den senare kanalen för att sända ut allmänna politiska direktiv. Kommunisterna ledde sovjeterna enligt den politik som centralkommittén fastställt, men det fanns inga mellanhänder för att vidarebefordra order och direktiv, inga heltidstjänstemän ens på lokal nivå. Sverdlov hade omkring sig en personal på bara femton kamrater. Bolsjeviker som Preobrazjenskij¹⁹ kunde föreslå att partiet som sådant borde försvinna utan att framprovocera någon indignation. I deras ögon tycktes partiet meningslöst så länge kommunisterna inspirerade och gav liv åt sovjeterna. Andra föreslog att man skulle slå samman ledningarna för partiet och sovjeterna för att i toppen uppnå den enhet som redan fanns på basplanet.

En annan ståndpunkt fick övertaget: det var nödvändigt att höja sig över de lokala överväganden som innebar att städer, fabriker och regioner klamrade sig fast vid sina militanter. Partiets styrkor måste fördelas över hela landet för att organisera den ”mobilisering” av militanterna som behövdes för att möta de mest omedelbara farorna. När det gäller dessa överväganden, skulle den 8:e kongressen försöka upprätthålla sovjeternas oberoende från partiet och vice versa. Krestinskij,²⁰ centralkommitténs nye sekreterare – Sverdlov dog i tyfus – hade fem ”tekniska assistenter”, skapade byråer och partiets centrala administration: det fanns åttio heltidsanställda 1919. Siffrorna steg till 150 år 1920, och 600 i mars 1921. Först 1922 hade sekretariatet lyckats få alla medlemmar kortregistrerade, vilket var nödvändigt för den avsedda ”mobiliseringen”. Apparaten föddes vid samma tid: den hade då endast 15.325 heltidare, varav 5000 fanns på lokal eller fabriksnivå, och många fler på mellannivåer. Samtliga var underställda det ”kommunistiska maximum”, vilket innebar att deras löner skulle ligga på samma nivå som en yrkesarbetares. Men redan vid denna tid ökade klagomålen mot ”hierarkin av sekreterare” som alltmer substituerade sig själv för konferenser och kongresser. Apparaten var ännu inte baserad på materiella privilegier: en Petrograd-ledare, Zinovjevs svåger, förlorade under denna period ett litet barn som dog av svält. Men den var tryggad genom sin makt att tillsätta medlemmar till befattningar. Vissa organ, för det mesta nya sådana, koncentrerade en exceptionell makt i sina händer: regionala byråer, där för första

¹⁷ Nikolaj Suchanov (1882-1939): aktiv revolutionär från ungdomen, deltog i 1905 års revolution, medlem av Petrogradsovjeten 1917, men mycket kritisk mot bolsjevikerna vid makten, publicerade 1922 *Den ryska revolutionen*, greps och dömdes som mensjevik 1931, skjuten 1939.

¹⁸ N N Sukhanov, *The Russian Revolution 1917* (Princeton, 1984) s. 490. [Förkortad översättning; bara första halvan av citatet finns i engelska texten.]

¹⁹ J A Preobrazjenskij (1886-1937): partimedlem från 1903, partisekreterare 1920-1921, förvisades 1927, kapitulerade 1929, avrättades utan rättegång.

²⁰ N N Krestinskij (1883-1938): aktiv från 1903, vice kommissarie för utrikes affärer, sedan ambassadör i Berlin, åtminstone nära oppositionen, avrättades efter tredje Moskva-rättegången.

gången i historien parti-apparatjekar som Kaganovitj,²¹ Kujbysjev,²² Rudzutak²³ och Mikojan²⁴ stack fram. De stod under organisationsbyråns (Orgburo) överinseende, men framför allt av den del av centralkommitténs sekretariat som hade hand om organisation och skolning och som från 1922 leddes av Lazar Kaganovitj. Genom att använda ”ansvariga instruktörer” och ”personer försedda med oinskränkt fullmakt från centralkommittén”, med vetorätt över lokala organisationers beslut, utvidgades makten hos några män. Nomineringsbyrån övergick omärkligt från ”massmobilisering” av medlemmar till rekommendationer, sedan helt enkelt utnämningar av ledare på olika regionala nivåer, framför allt inom partiet men senare även utanför partiet. Folkkommisariatet för Arbetar- och bondeinspektionen, som Lenin uppfattade som ett sätt att kontrollera byråkratin, blev i Stalins händer ett verktyg för byråkratins kontroll över partiet. Den Centrala kontrollkommissionen, som inrättades på begäran av Arbetaroppositionen, blev också en parallellapparat. 1922 förkroppsligades byråns makt i Stalin, som hade blivit centralkommitténs generalsekreterare. Vid hans sida fanns Molotov, sekreterare sedan 1921, Kaganovitj, chef för sektionen för organisation och skolning, Kujbysjev, chef för Centrala kontrollkommissionen, samt effektiva och hängivna regionala ledare – Ordzjonikidze,²⁵ Mikojan, Rudzutak, Zjdanov ... Det stalinistiska ”teamet” hade bildats. Redan 1923 kunde det ”fixa” val av delegater till konferenser och kongresser och eliminera oppositionen i indirekta val. Och det skulle utgöra Zinovjevs och Kamenevs tillförlitliga och ursprungligen diskreta bundsförvant mot Trotskij.

Förtruppen och arbetarklassen

Hur kan detta järngrepp förklaras? ”Partiregimen” är inte en tillräcklig förklaring, eftersom denna regim hade förändrats. För att förklara hur det stora flertalet av de personer som 1917-1918 praktiserade den mest omfattande arbetardemokrati, senare kunde underordna sig byråns framväxande auktoritet, måste man tillgripa bredare historiska förklaringar, som går långt utanför ramen av partiet självt. För det första fanns inte längre någon arbetarklassens förtrupp. Bolsjevikerna som utgjorde arbetarklassens generalstab i storstäderna Petrograd och Moskva, i Kronstadt och i Donetz-bäckenet, var nu utspridda. Kronstadt-sjömännen fanns överallt i de mest skiftande befattningar: Dybenko²⁶ stod i spetsen för Röda armén, Roshal²⁷ befann sig i Rumänien där han skulle dö, Raskolnikov²⁸ var i öst, Markin²⁹ ledde en flottilj på Volga, Pankratov³⁰ stod i spetsen för en tjeka³¹ i Transkaukasien. Arbetarna i Petrograd och Moskva hade stått för de första rödgardistiska truppavdelningarna, sovjetmaktens första väpnade styrka. De tillhandahöll huvuddelen av de kommissarier som Trotskij gav i uppdrag att övervaka karriärofficerarna i Röda armén, liksom de kadrer som behövdes i sovjeterna i randområdena

²¹ Lazar Kaganovitj (1893-1991): bolsjevik från 1911, nära allierad med Stalin under 1930-talet, känd som ”järn-Lazar”, förlorade inflytande efter Stalins död, uteslöts ur partiet 1961.

²² V V Kujbysjev (1888-1935): underjordisk bolsjevikisk militant, kommissarie i Röda armén, medlem i politbyrå från 1927.

²³ J E Rudzutak (1887-1938): lettisk arbetarbolsjevikisk 1906, fackföreningsledare. Avrättad.

²⁴ Anastas Mikojan (1895-1978): gammal bolsjevik, nära allierad till Stalin, hade ledande befattningar under Chrusjtjov och Brezjnev.

²⁵ Grigorij Ordzjonikidze (1886-1937): gammelbolsjevik, centralkommittén 1921, politbyrå 1930, allierad med Stalin, men distanserade sig från vissa beslut, omständigheterna kring hans död är fortfarande oklara.

²⁶ P E Dybenko (1889-1938): gick med i partiet 1912, 1917 ordförande i de baltiska sjömännens råd, ledde en division mot Kronstadt 1921, avrättad i juni 1938.

²⁷ Ensign S G Roshal: en av de bolsjevikiska agitatorerna under den baltiska flottans myteri 1917.

²⁸ Fjodor F Raskolnikov (1892-1939): bolsjevik sedan 1910, förde befälet över Volga-flottan, blev sedan ambassadör, vägrade att låta sig återkallas.

²⁹ N G Markin (1893-1918): sjöman, partiorganisatör i Kronstadt, vän till Trotskijs barn, förde befäl över Volga-flottilj, dödad i strid.

³⁰ V F Pankratov: Kronstadt-sjöman, sedan medlem av tjekan, deporterad 1928.

³¹ Gren av den Allryska extraordinära kommissionen för bekämpning av kontrarevolution och sabotage.

eller de områden som återtagits från de vita. En tidigare verkstadsarbetare från Putilov-verken, Valek³², ledde Omsk-sovjeten. En annan, Bodrov³³, ledde den politiska staben i Budjonnyjs³⁴ kavalleri. Dessa fyra förtruppsarbetare ledde tjeka-avdelningar, var kommissarier i regementen, bataljoner och divisioner. Det var denna förtrupp som tillhandahöll ledarskap för arbetarna och bönderna över hela territoriet, varvid arbetarna i de stora centra berövades sina mest aktiva och medvetna element.

Arbetarklassen hade alltså berövats sin förtrupp vilken nu fyllde statliga och administrativa funktioner, och blödde av förlusterna i inbördeskriget och var inte heller längre den stora massa som den varit 1917-1918. Medan det 1917 funnits tre miljoner industriarbetare, fanns 1920 bara en och en halv miljon och 1921 1 250 000. Dessutom rådde sådan oordning i ekonomin att man knappast kan tala om verklig ”sysselsättning”. Den ”normala” frånvaron var av storleksordningen 50% i fabriken, och skillnaden mellan lön och arbetslöshetsersättning var ofta rent teoretisk. Fackföreningarna uppskattade att i vissa fabriker förskingrades hälften av de tillverkade produkterna och såldes vidare av producenterna själva. Hungersnöd var ett mycket reellt hot 1921 när – vilket är ytterst ironiskt – det fanns rapporter om fall av kannibalism, och all initiativkraft hos de bästa av dem som stannat i fabriken ägnades åt att försöka överleva till priset av stor demoralisering. Lenin skulle säga att det var omöjligt att tala om en ”arbetarklass” i den mening marxisterna hade gett termen.³⁵ Bucharin skulle tala om ”upplösning av proletariatet”. Det var denna situation som gav upphov till krisen 1921, varav Kronstadt-upproret endast var den mest spektakulära händelsen. Trots de historiska analogier som erbjuds dagens historiker efter händelserna 1956 i Polen och Ungern, så borde dessa historiker, samtidigt som de noga lyssnar på de som försvarar Kronstadt-rebellerna och Machno-anhängarna, försöka förstå hela den bakomliggande ekonomiska och sociala situationen och de påföljande politiska villkor som tvingade bolsjevikerna att acceptera politiskt monopol för sitt parti – helt i strid med de ursprungliga intentionerna – och sedan kväva den interna demokratin. Är det inte så, att hela dilemmat sammanfattas i Radeks föreläsning på Militärhögskolan strax innan Kronstadt-upproret: ”Partiet är arbetarklassens medvetna förtrupp. Den tid har kommit då huvuddelen av de arbetande massorna är uttröttade och inte längre vill följa en förtrupp som fortsätter att leda dem på kampens och försakelsens väg. Ska vi falla undan för de arbetare som har uttömt sin fysiska styrka och sitt tålamod, och som är mindre upplysta än vi när det gäller deras egna verkliga intressen? Ibland blir deras sinnesstämning rent ut sagt reaktionär. Partiet anser inte att det kan falla undan, det måste tvinga igenom sin vilja för att stå emot de uttröttade arbetare som är benägna att ge upp.”

*

De motsättningar som slet isär det maktbärande bolsjevikpartiet framstår i sin helhet i detta Radeks tal. Framtiden likaväl som det förflutna, arbetarnas medvetna ”förtruppsparti” likaväl som byråkraternas stalinistiska parti, byråkraterna som sätter sig själva i de arbetande massornas ställe eftersom de är ”mer upplysta”. Det är förvisso lätt att här påminna om Trotskijs förutsägelser och hans polemik mot Lenins och bolsjevikernas jakobinism, hans berömda fras

³² Anton Valek (1887-1919): revolutionär från sjutton års ålder, förvisades två gånger och rymde båda gångerna, arbetade på Putilov, kämpade sedan på den sibiriska fronten, dog efter att ha blivit torterad och pryglad. En kort skiss av hans liv finns i Victor Serges *Vie des révolutionnaires* (1930), som återges i *Mémoires d'un révolutionnaire* (Paris, 2001), s 297.

³³ Förmodligen Michail Bodrov, metallarbetare från Moskva, senare oppositionsanhängare som 1928 tog värdefulla dokument till Sedov i Alma-Ata.

³⁴ S M Budjonnyj (1883-1973): kavalleriledare under inbördeskriget, blev marskalk, överlevde utrensningarna och tjänstgjorde under andra världskriget.

³⁵ Se t ex hans ”Summing-Up Speech On The Report Of The C.C. Of The R.C.P.(B)” (9 mars 1921) [finns på <http://marxists.org/archive/lenin/works/1921/10thcong/ch02.htm>] eller [Den nya ekonomiska politiken och de politiska upplysningsavdelningarnas uppgifter](#) (oktober 1921) i *Valda verk i 10 band*, bd 10, s. 381ff

om ”proletariatets diktatur” uppfattad som ”diktatur över proletariatet”.³⁶ De flesta kommentatorer har inte försummat att hänvisa till detta. Inte desto mindre är det en förenkling som gränsar till förfalskning: Från 1923 och framåt slutar förvisso ”bolsjevismen” (som organisation) som partiets diktatur, dvs byråkratins diktatur, över proletariatet. Men kan man på allvar göra gällande att samma sak gällde 1917 och 1918? Kan man betrakta faktorer som den materiella och kulturella efterblivenheten, bondemassornas passivitet och okunnighet, upplösningen av proletariatet, isoleringen av den ryska revolutionen osv. som enbart sekundära? Kan man påstå att denna utveckling fanns inneboende i omständigheterna, att bolsjevikerna (pga omständigheterna) var tvungna att sluta som de enda förespråkarna för sovjetmakt och oundvikligen måste undertrycka de andra arbetarklasstendenserna, mensjevikerna och anarkisterna? I de bedömningar som gjorts av historiker om det maktbärande bolsjevikpartiets urartning, finns det en systematisk förutfattad mening som innebär att partiet betraktas som en historisk faktor helt oberoende av andra grundläggande faktorer i människans historia. Att säga att den stalinistiska kontrarevolutionen var underförstådd i *Staten och revolutionen*, att Moskvarättegångarna var underförstådda i förbudet mot fraktioner inom partiet, innebär att man inte lägger någon vikt vid den utländska interventionen mot den unga Sovjetrepubliken och den tyska socialdemokratins allians med tyska generalstaben, för att inte tala om det kapitalistiska systemet som självt var ansvarigt för världskriget. Det innebär att man förnekar den medvetna viljans inblandning i historien i den elementära formen av organisation, och att man förespråkar avsvärjelse och resignation, fördömer kamp och t o m delsegrar. För en militant framstår det som mycket mer fruktbart att anamma den ståndpunkt som Rosa Luxemburg gav uttryck för i slutet av en pamflett vilken var ytterst kritisk mot bolsjevikernas politik, men där hon ändå skrev:

I denna sista period, där vi står inför avgörande slutstrider i hela världen, var och är socialismens viktigaste problem just den brännande tidsfrågan: inte den eller den taktiska detaljfrågan utan proletariatets aktionsduglighet, massornas dådkraft, socialismens vilja till makt över huvud. I den meningen var Lenin och Trotskij och deras vänner de första som föregick världsproletariatet med sitt exempel, de är tills vidare ännu de enda som med Hutten kan utropa: Jag har vågat!

Detta är det väsentliga och bestående i bolsjevikernas politik. I den meningen förblir det deras odödliga historiska förtjänst att med erövringen av den politiska makten och med den praktiska problemställningen till socialismens förverkligande ha gått före det internationella proletariatet och mäktigt drivit på uppgörelsen mellan kapital och arbete i hela världen. I Ryssland kunde problemet endast uppställas. Det kunde inte lösas i Ryssland. Och i den meningen tillhör framtiden överallt ”bolsjevismen”.³⁷

Det är bl a utifrån denna ståndpunkt som vi måste fastställa målsättningarna för en historisk studie av bolsjevikpartiet. De metoder som används kommer inte att vara detsamma om författaren har en överdriven förkärlek för abstrakta frågeställningar och drivs av en önskan att visa att ingenting kan göras för att förändra världen, eller om denne tvärtom strävar efter att finna historiska verktyg, av nödvändighet begränsade, för att förändra den. Det är en tröst att konstatera att det är den senare inställningen som leder till verklig historia, som tar hänsyn till och studerar de autentiska faktorer som utgörs av klasser och massor, och därmed återskapar de levande motsättningarna i stället för torftiga logiska scheman.

Översättning: Martin Fahlgren

³⁶ Jfr. Leo Trotskij, [Våra politiska uppgifter](#)

³⁷ R Luxemburg, [Den ryska revolutionen](#) (1918).

Lästips:

Paul Le Blanc: [Lenin och det revolutionära partiet](#) (bok)

Martin Fahlgren: [Kfml\(r\), Lenin och "Vad bör göras?"](#) (artikel)

Norman Geras: [Lenin, Trotskij och partiet](#) (artikel)

Marcel Liebman: [Lenins leninism](#) (bok)

Ernest Mandel: [Oktober 1917, statskupp eller revolution?](#) (bok)

P Å Westerlund: [Den verkliga Lenin](#) (artikel)